

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

doorhalingen, duistere passages of inconsistenties in het betoog.

Het is fascinerend te zien hoe Anna Freud en Melanie Klein in hun conflict over de negatieve overdracht oprecht strijd leveren voor de nieuwe inzichten, zowel met zichzelf als met de ander. In de voortgaande ontwikkeling van het analytische instrumentarium blijven ze toch — vaak heftig — met elkaar en met hun collega's communiceren, in een continue stroom van lezingen en publicaties.

Melanie Klein in Berlin is een belangrijk boek, ook voor therapeuten die alleen volwassenen behandelen, juist vanwege de verbindingen tussen de kindanalyse en de grondslagen van de psychoanalytische theorie. Daarbij is het een intrigerend historisch document.

De levensloop van het narcisme

Bespreking van

Willem Heuves & Nelleke Nicolai (red.)
(2009). *Narcisme — Psychoanalytische beschouwingen*. Amsterdam: Boom.
ISBN 978 90 8506 690 3, 148 pp., €16,50

MARC HEBBRECHT

Met *Narcisme* wordt een exemplaar toegevoegd aan de reeks van PSU-symposiumboeken. Behalve de inbreng van vijf bekende Nederlandse psychoanalytici is er een interessante bijdrage uit kritisch-humanistische hoek van prof. Kunneman. Ditmaal geen Vlaamse vertegenwoordiging! Spijtig, wellicht zou de inbreng van de Franse psychoanalyse dan wel gewaarborgd zijn, wat nu niet het geval is. Vergeefs heb ik de literatuurlijsten nagespeurd op verwijzingen naar Green, Grunberger, Lacan, Kristeva... auteurs die in een hedendaags essay over

het narcisme toch niet mogen ontbreken. Heb ik daarmee een blinde vlek van de Nederlandse psychoanalyse blootgelegd? Mijn aanvankelijke kritische reflex wordt afgezwakt naarmate ik me in het boekje verdiep. Al bij al is het een aangename voordrachtenreeks, die je in één ruk uitleest: licht verteerbaar en toch niet oppervlakkig, voorzien van sprekende klinische vignetten, met aandacht voor groepen die niet tot de klassieke psychoanalytische cliëntèle behoren. Ook ontdek ik enkele nieuwe ideeën, die ik hier in een notendop de revue laat passeren.

Volgens Schalkwijk verwijst narcisme naar een specifieke psychodynamiek die in dienst staat van emotieregulatie, handhaving van het zelfbeeld en ondersteuning van de identiteit. Narcisme is een dynamisch, zelfregulerend proces. De oermythe leert ons dat narcisme geen prettige eigenliefde is, maar een straf voor de afwijzing van de ander. Narcisme is de toestand waarin iemand zich totaal heeft geïdentificeerd met de beelden van anderen; er is geen scheiding meer tussen hoe iemand zichzelf of de ander beleeft. Narcisme gaat vaak samen met loochening van de realiteit. Wie de realiteit toch aanbrengt, krijgt narcistische razernij over zich heen. Schalkwijk verwijst onder anderen naar Modell, die narcisme opvat als een inkapseling in een cocon, een zich afsluiten in een wereld van almachtige zelftoereikendheid als verdediging tegen de wens voor versmelting met een ander. In navolging van Lachmann schrijft Schalkwijk dat de ramp bij het narcistisch wordende kind niet zozeer in het trauma ligt, maar wel in het zich onttrekken aan de cocreatie van een gezamenlijke wereld en het afwijzen van de mogelijkheid van wederkerige interactie. De innerlijke dynamiek is niet meer levend, de omgang met zichzelf en anderen niet meer creatief, er ontstaan parasitaire relaties. Ten slotte wordt verwezen naar Symington, die narcisme definieert als het afwijzen van een emotioneel geladen, vitaliteit gevende objectrelatie ('de levengever'). Het gaat

om het afwijzen van het relationele en om een intentionaliteit die in het teken staat van afzondering en onafhankelijkheid, wat gepaard gaat met vertekening van de werkelijkheid. Daardoor wordt het contact doods. Vernieuwend is vooral dat Schalkwijk narcisme verbindt met eigen inzichten over schaamte en de psychoanalyse in contact brengt met experimenteel-psychologische bevindingen (het proefschrift van Thomaes) en babyonderzoek: te veel interactieve regulatie leidt tot hypervigilant, dunhuidig narcisme; te veel zelfregulatie en een vermijgend-gereserveerde hechting tot arrogant, dikhuidig narcisme.

Van der Schoot vraagt zich af hoe normaal infantiel narcisme onderscheiden kan worden van pathologisch narcisme. Narcisme is op zijn hoogtepunt rond de eerste verjaardag, wanneer het kind zich in de 'practicing period' bevindt. De fase van het primaire narcisme volgens Freud wordt niet bevestigd door het ontwikkelingsonderzoek bij baby's: zowel de ouder als de baby reguleren voortdurend zichzelf en de ander. De baby reageert op moeder met signalen die haar vertellen wat hij wil, en moeder reageert daarop. Ze wijst er ook op dat *enactments* veel voorkomen in de behandeling van kinderen met narcistische problematiek. Het is vooral belangrijk empathie te tonen met het kwetsbare zelfgevoel.

Heuves onderzoekt de puberale wortels van het narcisme. Hij wijst vooral op de groeiende empirische onhoudbaarheid van en de vele theoretische ongerijmdheden verbonden aan dit concept. De puberteit is bij uitstek de levensfase waarin het onderscheid tussen wie je bent en wat je doet geconsolideerd wordt.

Gerritsen illustreert de moeilijkheden van de psychoanalytische behandeling aan de hand van een sprekende gevalsbeschrijving. Hij gaat dieper in op de controverse tussen Kohut en Kernberg. Na zijn beschrijving van Mentalization Based Treatment vraag ik me af of deze therapievorm nog psychoanalytisch genoemd kan worden.

In de bijdrage van Van de Sande krijgt de lezer een mooi overzicht van de verschillende aspecten van het ouder worden. De specifieke band met het eigenlijke onderwerp gaat echter verloren. Hij houdt een warm pleidooi voor psychoanalytische psychotherapie met oudere mensen en verwacht dat daarmee de medische consumptie zal verminderen. Het zou de moeite waard zijn om dit verder te onderzoeken.

Ik genoot het meest van de bijdrage van Kunneman, ook al voert ze weg van het eigenlijke onderwerp. Hij stelt vanuit een levensbeschouwelijk perspectief onze waarden van autonomie, individuele vrijheid en persoonlijke ontplooiing ter discussie. De schaduwzijde ervan komt in beeld zodra we ons realiseren met hoeveel kracht die waarden worden uitgedragen door organisaties die gericht zijn op het manipuleren van individuen met het oog op productie en consumptie. Het individu is echter verward in relaties met belangrijke anderen die we niet kunnen controleren. De rouw en het verlangen zijn hiervan voorbeelden. Op dit vlak biedt de psychoanalyse expertise: menselijke subjecten zijn geen autonome wezens die hun eigen bestaan kunnen doorzien en beheersen, maar in plaats daarvan zijn ze intern verdeeld. Kunneman wijst op de 'opmars van het dikke-ik' in onze hedendaagse maatschappij: de nadruk op onbeperkte consumptieve groei; de gerichtheid op presteren, concurreren en winnen; de morele onverschilligheid voor het lot van diegenen die niet meekunnen. Zijn ideeën over horizontale transcendentie worden concreter wanneer ze verbonden worden met de conclusies van de Nederlandse primatoloog De Waal en de feministen Irigaray, Benjamin en Butler. Hevige conflicten met belangrijke anderen hoeven niet noodzakelijk te leiden tot breuk, maar kunnen soms ook resulteren in momenten van waarheid waarin het anders zijn van de andere op een diep emotioneel niveau gevoeld kan worden.

Dit boekje vormt een mooie aanwinst in een serie die verdient om voortgezet te worden. Niet alleen de ervaren psychoanalyticus zal er genoeg aan beleven, het is bovendien toegankelijk voor een breed lezerspubliek. De interesse voor de psychoanalytische manier van denken wordt er door aangewakkerd.

Het postmodernisme voorbij

Bespreking van

Roger Frie & Donna Orange (2009). *Beyond postmodernism — New dimensions in clinical theory*. Londen/New York: Routledge.
ISBN 978 0 415 46687 5, 243 pp., £22,99

PIET DECOSTER

Het postmodernisme in de psychoanalyse neemt verschillende vormen aan. Er is geen omvattende 'postmoderne' theorie van de psychoanalyse, net zoals er geen eenduidige analytische praktijk is. Binnen de Noord-Amerikaanse traditie is postmodernisme vooral verbonden met de intersubjectieve benadering binnen de psychoanalyse. Hier in Europa en in Zuid-Amerika verschijnt de postmoderne geest vooral binnen lacaniaanse en postlacaniaanse kringen.

De omarming van het postmodernisme door psychoanalytici heeft geleid tot een te pas en te onpas gebruiken, zelfs misbruiken, van de term 'postmodernisme'. Het etiket 'postmodernisme' is vaak gebruikt om de gehele traditie van postklassieke psychoanalyse te beschrijven en te bevatten, inclusief manieren van denken en werken die duidelijk verschillen van de huidige postmoderne filosofie. Psychoanalyse en postmoderne theorie lijken op het eerste gezicht incompatibel te zijn. Historisch gezien heeft de psychoanalyse zich bediend van grote verhalen, van de universaliteit van

de oude mythologie om betekenis te vinden in wat de menselijke geest produceert en om het menselijk lijden te verlichten. Postmoderne theorievorming daarentegen verworpt zowel de premisse van universaliteit als de mogelijkheid van (vaste) betekenis. Postmodernisme komt voort uit de filosofische traditie van het scepticisme. Van de Oude Grieken, via Montaigne en Hume, tot de twintigste-eeuwse poststructuralisten/postmodernisten hebben sceptici steeds geprotesteerd tegen overdreven aanspraken op kennis en dogmatisme. Het scepticisme bewoog zich tussen extreme afwijzing van enige aanspraken op de waarheid (het zogenaamde pyrronisme) en een epistemisch pragmatische insteek waarbij theorievorming secundair was en de oordeelvorming werd opgeschort. De recente klemtoon op verschil, ruptuur, ambiguïteit, sociaal constructivisme en de oplossing of de multiplicatie van het subject heeft de meer extreme traditie gevolgd, terwijl de hermeneutiek en het pragmatisme dichter gebleven zijn bij de opzet van Aristoteles om in elk domein op zoek te gaan naar de gepaste soort kennis en dito graad van zekerheid. In *Beyond postmodernism* zijn, naast mogelijke bijdragen van het postmodernisme aan de psychoanalyse, een aantal pogingen verzameld om voorbij een radicaal postmodernisme te geraken, vanuit verschillende standpunten. Elk van deze bijdragen matigt de extreme scepsis door te benadrukken dat er een aantal elementen in het menselijk bestaan aanwezig zijn waar wel degelijk algemeen geldende uitspraken over te doen zijn: zaken als beleving, wederzijds begrip, lijden en trauma. De auteurs tonen ons hoe we deze menselijke eigenschappen kunnen begrijpen zonder te belanden in een modernistisch rationalisme en empirisme, beide uitingen van wat de Franse filosofen neigen te bestempelen als 'intellectualisme'. Een specifiek probleem van dit intellectualisme heet 'reductionisme'. Ironisch genoeg name-lijk resulteert het deconstructivistische gereedschap dat ingezet wordt ter bestrijding van het kleiniaanse en freudiaanse essentia-